

De jongen die zijn vader
naar Auschwitz volgde

Jeremy Dronfield

*De jongen die zijn vader
naar Auschwitz volgde*

Het waargebeurde verhaal van het gevecht van
een vader en een zoon om te overleven

Eerste druk 2019

Elfde druk 2020

ISBN 978-90-225-8972-4

ISBN 978-94-023-1270-6 (e-book)

NUR 320

Oorspronkelijke titel: *The Boy Who Followed His Father into Auschwitz*

Vertaling: Gerard Suurmeijer

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © Yolande de Kort / Trevillion Images

Zetwerk: Elgraphic

© 2019 Jeremy Dronfield. The moral right of the author has been asserted

© 2019 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Original English language edition first published by Penguin Books Ltd, London

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

voor Kurt

en ter nagedachtenis van

Gustav

Tini

Edith

Herta

Fritz

De getuige heeft zichzelf gedwongen om te getuigen. Voor de jeugd
van vandaag, voor de kinderen die morgen geboren zullen worden.
Hij wil niet dat zijn verleden hun toekomst wordt.

Elie Wiesel, *Nacht*

Inhoud

<i>Inleiding</i>	13
<i>Voorwoord door Kurt Kleinmann</i>	15
<i>Proloog</i>	17
DEEL I – WENEN	
1 'Wanneer Joods bloed van het mes druipt...'	21
2 Volksverraders	44
DEEL II – BUCHENWALD	
3 Bloed en steen: concentratiekamp Buchenwald	61
4 De steenvergruizer	79
5 De weg naar het leven	90
6 Een gunstige beslissing	106
7 De nieuwe wereld	122
8 Het leven niet waard	135
9 Duizend kussen	153
10 Een reis naar de dood	175
DEEL III – AUSCHWITZ	
11 Een stad die Oświęcim heette	187
12 Auschwitz-Monowitz	207
13 Het einde van Gustav Kleinmann, Jood	215
14 Verzet en collaboratie: de dood van Fritz Kleinmann	227
15 De barmhartigheid van vreemden	249
16 Ver van huis	265
17 Verzet en verraad	280

DEEL IV – OVERLEVEN

18	Dodentrein	301
19	Mauthausen	316
20	Het einde der tijden	331
21	De lange weg naar huis	348
	<i>Epiloog: Joods bloed</i>	357
	<i>Dankwoord</i>	365
	<i>Bibliografie en bronnen</i>	369
	<i>Noten</i>	377
	<i>Register</i>	425

Inleiding

Dit verhaal is echt gebeurd. Elke persoon, elke gebeurtenis, elke wending en elk ongelooflijk toeval komt uit historische bronnen. Je zou wensen dat het niet waar was, dat het nooit gebeurd was, zo verschrikkelijk en pijnlijk zijn sommige gebeurtenissen. Maar het heeft allemaal plaatsgevonden in de herinnering van de overlevenden.

Er zijn veel holocaustverhalen, maar geen zoals dit. Het verhaal van Gustav en Fritz Kleinmann, vader en zoon, bevat elementen van alle andere, maar het lijkt op geen enkele ervan. Heel weinig Joden zaten in de concentratiekampen vanaf de massa-arrestaties aan het eind van de jaren dertig van de vorige eeuw tot aan de uiteindelijke bevrijding. Voor zover ik weet beleefde geen enkele vader en zoon deze hel samen, te beginnen bij de bezetting van Oostenrijk door de nazi's en daarna als gevangene in Buchenwald, Auschwitz met het gevangenenverzet tegen de ss, vervolgens de dodenmarsen, Mauthausen, Mittelbau-Dora en Bergen-Belsen om ten slotte weer levend thuis te komen. En zeker niemand heeft er een geschreven verslag van nagelaten. Geluk en moed speelden een rol, maar wat Gustav en Fritz uiteindelijk in leven hield was hun liefde en toewijding voor elkaar. 'De jongen is mijn grootste vreugde,' schreef Gustav in zijn geheime dagboek in Buchenwald. 'We geven elkaar kracht. We zijn één, onafscheidelijk.' Deze band werd een jaar later tot het uiterste op de proef gesteld, toen Gustav op transport werd gesteld naar Auschwitz – naar een vrijwel zekere dood – en Fritz besloot zijn eigen leven in de waagschaal te stellen door met hem mee te gaan.

Ik heb het verhaal met veel zorg tot leven gebracht. Het leest als een roman. Ik ben evenzeer een verhalenverteller als een historicus, en toch heb ik niets hoeven te verzinnen of te verfraaien; zelfs de stuk-

ken dialoog zijn citaten of reconstructies van bronnen uit de eerste hand. De basis is het concentratiekampdagboek van Gustav Kleimann, geschreven tussen oktober 1939 en juli 1945, aangevuld met een autobiografie van Fritz en interviews die hij in 1997 heeft gegeven. Geen van deze bronnen leest erg gemakkelijk – zowel emotioneel als literair. Het dagboek, geschreven onder uiterst moeilijke omstandigheden, is schetsmatig, vaak met cryptische toespelingen op zaken waar de gemiddelde lezer geen weet van heeft (zelfs holocaust-historici zouden hun naslagwerken moeten raadplegen om bepaalde passages te begrijpen). Het motief van Gustav om het dagboek bij te houden was niet om een verslag te maken maar als hulpmiddel om zelf niet gek te worden; de verwijzingen waren indertijd duidelijk voor hem. Eenmaal ontcijferd biedt het een rijk en huiveringwekkend inzicht hoe het was om de holocaust week in week uit, maand in maand uit, jaar in jaar uit aan den lijve te ondervinden. Het geeft een treffend beeld van Gustavs ontombare geestkracht en optimisme: ‘... elke dag zeg ik in mezelf een gebed op,’ schreef hij in het zesde jaar van zijn gevangenschap: *‘Niet wanhopen. Klem je tanden op elkaar – de ss-moordenaars mogen je niet klein krijgen.’*

Interviews met de overlevende leden van de familie leverden aanvullende persoonlijke details. Het geheel – van het leven in Wenen in de jaren dertig van de vorige eeuw tot de gang van zaken in de kampen en de personen die erbij betrokken waren – is onderbouwd door een uitgebreide research in documenten, inclusief getuigenissen van overlevenden, kampadministraties en andere officiële documenten, die elk stadium van het verhaal staven, zelfs het meest opmerkelijke en ongelooflijkste.

Jeremy Dronfield
juni 2018

Voorwoord door Kurt Kleinmann

Sinds de verschrikkelijke tijd die in dit boek is beschreven, zijn meer dan zeventig jaar verstreken. Mijn familiegeschiedenis van overleven, dood en redding omvat al degenen die verbonden zijn met die periode en die gevangen hebben gezeten, familieleden hebben verloren of het geluk hadden aan het naziregime te ontsnappen. Zij is representatief voor al diegenen die in die periode geleden hebben en mag daarom nooit vergeten worden.

De ervaringen van mijn vader en broer tijdens hun zes jaar in vijf verschillende concentratiekampen zijn een levende getuigenis van de realiteit van de holocaust. Hun drang om te overleven, de band tussen vader en zoon, hun moed, alsmede hun geluk gaan het begrip van iedereen die nu leeft te boven, maar hield hen tijdens die hele beproeving in leven.

Mijn moeder vermoedde het gevaar waarin we verkeerden zodra Hitler Oostenrijk annexeerde. In 1939 spoorde zij mijn oudste zuster aan naar Engeland te vertrekken en hielp haar daarbij. Ik woonde tijdens het nazibewind drie jaar in Wenen tot mijn moeder er in februari 1941 voor zorgde dat ik naar de Verenigde Staten kon reizen. Dat redde niet alleen mijn leven maar daardoor kwam ik terecht bij een liefhebbend gezin dat me behandelde alsof ik hun eigen zoon was. Mijn andere zuster was niet zo gelukkig. Zowel zij als mijn moeder werden uiteindelijk opgepakt en met duizenden andere Joden naar een vernietigingskamp bij Minsk gedeporteerd. Ik weet al tientallen jaren dat ze daar vermoord zijn en ik heb zelfs de afgelegen plaats bezocht waar het gebeurd is, maar was diep geroerd, geschokt zelfs, om in dit boek voor het eerst te lezen hoe het precies moet zijn gegaan.

Dat mijn vader en broer deze beproeving beiden op wonderbaar-

lijke wijze overleefden wordt in dit boek tot in de details verteld. Ik werd met hen herenigd toen ik in 1953 werd opgeroepen voor militaire dienst en vijftien jaar na mijn vertrek terugkeerde naar Wenen. In latere jaren heeft mijn vrouw Diane Wenen vele malen bezocht met mij en onze zoons die daar hun opa en oom leerden kennen. Er was een hechte familieband die de scheiding en de holocaust overleefde en bleef voortbestaan. Hoewel ik geen last heb van een trauma of wrok koester ten opzichte van Wenen of Oostenrijk, wil dat niet zeggen dat ik Oostenrijks verleden volkomen kan vergeven of vergeten. In 1966 hebben mijn vader en mijn stiefmoeder mij en mijn zuster in de Verenigde Staten bezocht. Behalve dat wij hun de wonderen van ons nieuwe vaderland konden laten zien, kregen ze ook de gelegenheid om mijn pleeggezin in Massachusetts te ontmoeten. Die blijde kennismaking bracht diegenen bij elkaar die me na aan het hart lagen en verantwoordelijk waren voor mijn bestaan en mijn redding.

De jongen die zijn vader naar Auschwitz volgde is het fijnevoelige, levendige en tegelijk bewogen en goed gedocumenteerde verhaal van mijn familie. Ik kan nauwelijks mijn dankbaarheid jegens Jeremy Dronfield onder woorden brengen voor het feit dat hij alles heeft uitgezocht en dit boek heeft geschreven. Het is prachtig verteld en het verhaal van mijn vader en broer in de concentratiekampen wordt afgewisseld met de herinneringen van mijn zuster en mijzelf. Ik waardeer met dankbaarheid dat de holocaustgeschiedenis aan de mensen is verteld en niet vergeten zal worden.

Kurt Kleinmann
augustus 2018

Proloog

Oostenrijk, januari 1945

Fritz Kleinmann schudde mee op de bewegingen van de trein en beefde huiverend in de ijsskoude wind die over de zijanten van de open goederenwagon loeide. Ineengedoken naast hem sluimerde zijn uitgeputte vader. Om hen heen zaten wazige gestalten bij wie het maanlicht de lichte strepen van hun kampkleding en de botten in hun gezicht accentueerden. Het werd tijd voor Fritz om te ontsnappen; dadelijk zou het te laat zijn.

Sinds ze Auschwitz verlaten hadden, waren er acht dagen verstreken. De eerste zestig kilometer hadden ze gelopen, waarbij de ss de duizenden gevangenen door de sneeuw naar het westen had gedreven, weg van het oprukkende Rode Leger. Fritz en zijn vader hadden herhaaldelijk vanuit de achterhoede van de colonne schoten gehoord, als degenen die het tempo niet bij konden houden werden vermoord. Niemand keek achterom.

Toen waren ze in treinen geladen naar kampen dieper het *Reich* in. Fritz en zijn vader waren erin geslaagd bij elkaar te blijven, zoals altijd. Het transport ging richting Mauthausen in Oostenrijk, waar de ss de laatste resten werkkracht uit de gevangenen zou wringen voor ze uiteindelijk gedood zouden worden. In elke open goederenwagon 140 mannen opeengepropt. Aanvankelijk hadden ze moeten staan, maar naarmate de dagen verstreken en de kou zijn tol eiste, werd het geleidelijk mogelijk te gaan zitten. De lijken werden aan één kant van de wagon opgestapeld en hun kleren werden gebruikt om de levenden warm te houden.

Ze bevonden zich misschien op het randje van de dood, maar deze gevangenen waren de gelukkigen, de bruikbare arbeiders. De meesten van hun broers en zusters, vrouwen, moeders en kinderen waren

vermoord of in geforceerde marsen naar het westen gedreven, waarbij ze bij bosjes stierven.

Fritz was nog een jongen geweest, toen de nachtmerrie zeven jaar geleden begon; in de kampen was hij een man geworden, volwassen, waarbij hij de druk leerde te weerstaan om de hoop op te geven. Hij had deze dag zien aankomen en zich daarop voorbereid. Onder hun kampkleding droegen zijn vader en hij burgerkleren die Fritz via zijn vrienden bij het verzet in Auschwitz te pakken had weten te krijgen.

De trein was door Wenen gereden, de stad die ooit hun thuis was geweest, was afgeslagen in westelijke richting en nu waren ze maar vijftien kilometer van hun bestemming. Ze waren weer in hun vaderland en eenmaal vrij konden ze voor plaatselijke arbeiders doorgaan.

Fritz had de beslissing uitgesteld, bezorgd om zijn vader. Gustav was 53 en uitgeput – het was gewoon een wonder dat hij nog leefde. Nu het ogenblik gekomen was, lukte het hem niet te ontsnappen. Hij kon de kracht niet meer opbrengen. Maar hij kon zijn zoon niet van de kans beroven om te blijven leven. Het zou verschrikkelijk pijn doen om van hem te scheiden nadat ze elkaar al die jaren hadden geholpen om te overleven, maar hij drong er bij Fritz op aan om alleen te gaan. Fritz smeekte hem om mee te gaan, tevergeefs. ‘God zij met je,’ zei zijn vader. ‘Ik kan niet mee, ik ben te zwak.’

Als Fritz niet snel zijn kans greep, zou het te laat zijn. Hij stond op en trok de gehate kampkleren uit; vervolgens omarmde hij zijn vader, kuste hem en klom met zijn hulp langs de gladde zijkant van de wagon omhoog.

Een windvlaag van min twintig graden trof hem met volle kracht. Hij tuurde ongerust naar de remhokjes van de naburige wagons waarin gewapende ss'ers zaten. De maan scheen helder – over twee dagen zou het volle maan zijn – en wierp een spookachtig licht over het besneeuwde landschap, waartegen elke bewegende gestalte scherp zou afsteken.¹ De trein denderde op volle snelheid voort. Nadat Fritz al zijn moed had verzameld sprong hij op goed geluk de ijsskoude, voortrazende nachtwind in.

DEEL I

Wenen

Zeven jaar eerder...

I
'Wanneer Joods bloed van
het mes druipt...'

אבא

Gustav Kleinmanns magere vingers trokken de stof onder het voetje van de naaimachine door. De naald ratelde en dreef de draad met de snelheid van een mitrailleur in de lange onberispelijke zoom in de stof. Naast zijn werktafel stond de leunstoel waar die voor bestemd was, een beukenhouten skelet met een strak vlechtwerk van banden en een vulling van paardenhaar. Toen de lap gestikt was, legde Gustav hem over de armleuning. Met zijn kleine hamer sloeg hij de spijkers erin – gewone kopspijkers voor het binnenwerk en sierspijkers met ronde koperen koppen voor de buitenrand, dicht naast elkaar als een rij soldatenhelmen. Met een *tap-tapatap* gingen ze erin.

Het was plezierig om te kunnen werken. Er was niet altijd genoeg om van rond te komen en het leven kon onzeker zijn voor een man van middelbare leeftijd met een vrouw en vier kinderen. Gustav was een begaafd vakman, maar geen slimme zakenman, hoewel hij het hoofd steeds boven water wist te houden. Hij was geboren in een dorpje bij een meer in het vroegere koninkrijk Galicië,* een provincie van het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk, was op zijn vijftiende naar Wenen gekomen om opgeleid te worden tot stoffeerder en had zich hier vervolgens gevestigd. In de lente van het jaar dat hij 21 werd, was hij opgeroepen voor militaire dienst. Hij had gevochten in de Grote Oorlog, was twee keer gewond geraakt en onderscheiden vanwege zijn moed. Na de oorlog keerde hij terug naar Wenen en pakte zijn eenvoudige beroep weer op waarin hij uiteindelijk een

* Nu een deel van Zuid-Polen en West-Oekraïne.

meester-ambachtsman werd. Al tijdens de oorlog was hij getrouwd met zijn verloofde Tini en samen brachten zij vier gezonde, gelukkige kinderen groot. Zo verliep Gustavs leven: bescheiden, ijverig en als hij niet volkomen tevreden was, was hij doorgaans in ieder geval opgewekt.

Het gedreun van vliegtuigen onderbrak Gustavs gedachtegang. Het zwol aan en nam af alsof ze boven de stad cirkelden. Nieuwsgierig legde hij zijn gereedschap neer en liep de straat op.

Im Werd was een drukke, rumoerige hoofdstraat vol geklepper en gerammel van paard-en-wagens en het geronk van vrachtauto's, de lucht vol stank van mensen, uitlaatgassen en paardenvijgen. Even leek het Gustav dat het sneeuwde – in maart! – maar het was een regen van papier die uit de hemel kwam en neerdaalde op de kinderkopjes en de marktkramen van de Karmelitermarkt. Hij raapte er een op.

BURGERS VAN OOSTENRIJK!

Voor de eerste maal in de geschiedenis van ons vaderland vraagt de leiding van ons land een duidelijke geëngageerdheid met betrekking tot onze staat...¹

Propaganda voor de verkiezingen van komende zondag. Het hele land had het erover en de hele wereld keek toe. Voor elke man, elke vrouw en elk kind in Oostenrijk was het belangrijk, maar voor Gustav, als Jood, was het van het grootste belang – een nationale stemming om te beslissen of Oostenrijk vrij moest blijven van de Duitse tirannie.

Al vijf jaar lang had nazi-Duitsland hongerig over de grens naar zijn Oostenrijkse buurman gekeken. Adolf Hitler, die in Oostenrijk was geboren, was geobsedeerd door het idee om zijn geboorteland bij het Duitse Reich te voegen. Hoewel Oostenrijk zijn eigen nazi's had die gretig naar eenwording verlangden, waren de meeste Oostenrijkers ertegen. Bondskanselier Kurt Schuschnigg stond onder druk om leden van de nazipartij een post in zijn regering te geven. Hitler dreigde met vreselijke consequenties als hij dat niet deed. Schuschnigg zou aan de kant worden geschoven en vervangen door een nazimarionet,

eenwording zou volgen en Oostenrijk zou door Duitsland verslonden worden. De 183.000 Joden in het land waren van ontzetting vervuld door dit vooruitzicht.²

De wereld lette met argusogen op de uitslag. In een wanhopige laatste poging had Schuschnigg een plebisciet – een referendum – afgekondigd waarin het Oostenrijkse volk zelf zou beslissen of het zijn onafhankelijkheid wilde behouden. Het was een moedige zet. Schuschniggs voorganger was tijdens een mislukte coup van de nazi’s vermoord en op dit moment was Hitler bereid ongeveer alles te doen om te voorkomen dat de stemming door zou gaan. De datum was bepaald op zondag 13 mei 1938.

Nationalistische leuzen (‘Ja voor onafhankelijkheid!’) waren op elke muur geplakt en op het plaveisel geschilderd. En vandaag, twee dagen voor de stemming, strooiden vliegtuigen Schuschniggs propaganda over Wenen uit. Gustav keek opnieuw naar het strooibiljet.

Voor een vrij en Duits, onafhankelijk en sociaal, christelijk en eensgezind Oostenrijk! Voor vrede en werk en gelijke rechten voor allen die trouw beloven aan het volk en het vaderland.

De wereld zal onze wil om te leven zien; daarom, burgers van Oostenrijk, sta op als één man en stem JA!³

Deze bezielende woorden waren voor de Joden voor meerdere uitleg vatbaar. Ze hadden zo hun eigen idee over Duits zijn – Gustav, buitengewoon trots op wat hij in de Grote Oorlog voor zijn land had gedaan, voelde zichzelf op de eerste plaats Oostenrijker en op de tweede plaats Jood.⁴ Toch was hij uitgesloten van Schuschniggs Duits-christelijke ideaal. Hij had ook zijn bedenkingen over Schuschniggs Oostenrijks-fascistische regering. Gustav was ooit een actief lid van de Sociaal-Democratische Partij van Oostenrijk geweest. Na de opkomst van de Oostenrijkse fascistten in 1934 was de partij met kracht bestreden en verboden (samen met de nazipartij).

Maar voor de Oostenrijkse Joden was alles te verkiezen boven de openlijke vervolging in Duitsland. De Joodse krant *Die Stimme* had

een paginabrede kop in de editie van vandaag: ‘Wij steunen Oostenrijk! Iedereen naar de stembus!’⁵ De orthodoxe krant *Jüdische Presse* deed eenzelfde oproep: ‘Voor de Oostenrijkse Joden is geen speciale oproep nodig om in groten getale te gaan stemmen. Ze weten wat dit betekent. Iedereen moet zijn plicht doen!’⁶

Via geheime kanalen had Hitler Schuschnigg gedreigd dat Duitsland actie zou ondernemen om het plebisciet te voorkomen als hij het niet afgelastte. Op ditzelfde moment waarop Gustav op straat het strooibiljet stond te lezen, werden de Duitse troepen al samengetrokken bij de grens.

אמא

Na een blik in de spiegel streek Tini Kleinmann haar mantel glad, pakte haar portemonnee en boodschappentas, verliet het appartement en liep kwiek de trappen af, waarbij het geklikklak van haar hakken door het trappenhuis echode. Ze vond Gustav op straat voor zijn werkplaats op de begane grond van het flatgebouw. Hij hield een strooibiljet in zijn hand. De straat was ermee bezaaid – ze hingen in de bomen, lagen op de daken, overal. Ze wierp er een vluchtige blik op en huiverde. Tini had een akelig voorgevoel over dit alles, dat Gustav de optimist niet helemaal deelde. Hij dacht altijd dat het wel los zou lopen; dat was zowel zijn zwakheid als zijn kracht.

Tini liep vlot over de kinderkopjes naar de markt. Veel kraampjes waren van keuterboertjes die elke ochtend naar de markt kwamen om hun producten te verkopen, samen met de Weense marktkooplui. Veel van de laatste waren Joden. Sterker nog, meer dan de helft van de winkels in de stad was van Joden, vooral in deze buurt. Plaatselijke nazi’s gebruikten dit feit om het antisemitisme aan te wakkeren onder de arbeiders die leden onder de economische depressie – alsof de Joden daar geen last van hadden.

Gustav en Tini waren niet bijzonder religieus. Ze gingen een paar keer per jaar naar de synagoge, met feest- en verjaardagen, en zoals de meeste Weense Joden hadden hun kinderen Duitse in plaats van He-